

Ur tidskriften *Tekla* nr 1 mars 1977

Anders Molander

Monopol och socialism i Lenins imperialismanalys

Mitt under brinnande världskrig skrev Lenin 1916 sin bok "Imperialismen som kapitalismens högsta stadium".¹ Den hade två omedelbara syften. För det första att bestämma den föreliggande historiska situationen med avseende på den revolutionära förändringens möjlighet. Den slutsats Lenin drog av analysen av de nya formerna för den kapitalistiska produktionens organisation – monopoliet och finanskapitalet – var att kapitalismen var ett döende samhällssystem. Den hade slutfört sin progressiva historiska uppgift (utvecklingen av produktivkrafterna och församhälleligandet av produktionen) och trädde in i en fas av krig och skärpta klasskonfrontationer, vars enda möjliga utgång var den proletära revolutionen. För det andra syftade Lenins studie till att ge teoretisk ammunition åt den revolutionära oppositionen mot de socialdemokratiska partiernas borgfredspolitik, och att vederlägga den tyske socialdemokraten Kautskys teori om en möjlig fredlig expansionism i form av en helig allians mellan de imperialistiska staterna.² Gentemot det fosterländska socialdemokraterna och Kautsky hävdade Lenin, att arbetarrörelsens uppgift var att omvandla det "imperialistiska kriget" till "inbördeskrig" (de olika ländernas arbetarklass skulle inte rikta gevären mot varandra, utan mot sina respektive bourgeoisier), och att imperialismen var aggressiv till själva sin karaktär: kriget var inte ett resultat av en särskild politik, utan en följd av de inter-imperialistiska konflikter som med nödvändighet följer av de olika nationella monopolkapitalens ojämna utveckling.

Lenins imperialismsteori var primärt ett försök att klargöra en specifik historisk situation. Detta påpekade redan Lukács (1924) i sin bok om Lenin:

"Lenins teori om imperialismen är mindre en teori om dess nödvändiga uppkomst och dess ekonomiska ... skrankor än teorin om de konkreta klasskrafter som, frigjorda genom imperialismen, är verksamma inom den, teorin om det konkreta världsläge som uppstått genom imperialismen."³

Sedermera har emellertid Lenins imperialismstudie lyfts ur sitt historiska sammanhang, berövats sin revolutionsteoretiska prägel och förvandlats till en allmän teori om kapitalismens imperialistiska (monopolistiska) stadium. Den upphöjdes till slutgiltig sanning i Stalintidens marxist-leninistiska världsåskådningsmaskineri och betraktas fortfarande inom sovjetmarxismen och dess avläggare runt om i världen som den enda och givna utgångspunkten för en analys av samtidens kapitalism (teorin om den s.k. statsmonopolistiska kapitalismen).⁴ Men också i andra marxistiska kretsar har Lenins studie värderats som en allmän teori om "monopolkapitalet" och "imperialismen". Det gäller t.ex. både för nymarxisterna Baran och Sweezy och för Ernest Mandel.⁵

¹ Lenin: *Valda verk*, Moskva 1956, band I:2, s. 447-589. [[Imperialismen som kapitalismens högsta stadium](#)]

² Kautsky: "Der Imperialismus" i *Die Neue Zeit* nr 32, 1914.

³ Lukács: *Lenins tankevärld*, Örebro 1970, s. 65. [[Lenins tankevärld](#)]

⁴ "Den leninska teorin om imperialismen tillhandahåller nyckeln till förståelsen av de konkreta särskildheter, som kännetecknar imperialismen i dess nuvarande utvecklingsetapp" (Brezjnev, citerat efter *Der Imperialismus der BRD*, Berlin 1972, s. 128-29.)

⁵ Se Baran/Sweezy: *Monopolkapitalet*, Örebro 1970, s. 10 [[Monopolkapitalet](#)]. I denna vänsterkeynesianskt orienterade analys hävdas att "den marxiska analysen av kapitalismen vilar på antagandet om en konkurrensökonomi" (s. 9), och att t.ex. mervärdekatégorin och lagen om profitkvotens tendentiella fall därför inte är relevanta under "monopolkapitalismen", utan måste ersättas med begreppet överskott och lagen om det växande överskottet (s. 331 och 66). De beklagar att marxisterna inte tagit Lenins framhävande av monopoliet på allvar, utan att Marx' "Kapitalet" fått fortsätta att "regera oinskränkt" vad gäller bestämningen av det kapitalistiska produktionssättets rörelselagar (s. 10). För en kritik av B/S, se Matticks och Mandels bidrag i antologin "Monopol-

Först under senare år har Lenins imperialismanalys börjat underkastas en kritisk granskning. Det har skett i anslutning till uppgörelserna med den Leninexegetiska stamokapteorin⁶ och i de nyare ansatserna till analyser av kapitalets världsmarknadsrörelser⁷. Mest uppmärksammad har den kritik av imperialismanalysen varit som framförts av Christel Neusüss. Mer omfattande Lenin-kritiska arbeten har också presenterats av Rabehl, Wolter och Projekt Klassenanalyse.⁸

Denna artikel är en kritisk granskning av Lenins imperialismstudie. Den följande genomgången kommer att försöka visa, dels att Lenins studie inte lever upp till den status, som den tilldelats i den efterleninska traditionen, framför allt inom stamokapteorin, och dels att de slutsatser om övergången till socialismen, som ligger i dess förlängning, är av problematiskt slag. I ett första avsnitt går jag igenom den förståelse av Marx' kritik av den politiska ekonomin, som låg till grund för Lenins analys av imperialismen som kapitalismens monopolistiska stadium. Monopolet var för Lenin ett sammanfattande uttryck för såväl revolutionens nödvändighet (kapitalismens stagnations- och förruttnelsetendens) som möjlighet (församhällegandet), d.v.s. att monolets uppkomst bestämde imperialismen som kapitalismens högsta stadium. I de följande avsnitten går jag in på Lenins monopolbegrepp och hans teori om finanskapitalet. Avsikten är här att peka på begränsningarna hos Lenin, och inte att positivt lägga fram en bestämning av monopolbegreppet och bankkapitalets roll i kapitalreproduktionen. Detsamma gäller för avsnittet om kapitalexporten, som även faller lite vid sidan av artikelns tema: monopol och socialism. I en senare artikel i TEKLA kommer emellertid kapitalets internationalisering att behandlas. Avslutningsvis dras imperialismanalysens (församhällegande- och monopolbegreppets) konsekvenser för Lenins perspektiv på övergången till socialismen fram.

Lenin och kritiken av den politiska ekonomin

Kännetecknande för Lenins marxism är dess omedelbara praxisorientering. Som revolutionär politiker och organisatör strävade Lenin efter att använda marxismen på konkret-historiska situationer och i striderna inom arbetarrörelsen, för att därigenom kunna lägga en taktisk och strategisk grund för arbetarklassens kamp. Sin principiella marxismförståelse utvecklade Lenin i striden med de s.k. folkvännerna under 1890-talet. Gentemot deras utopiska socialism och idealisering av den ryska bygemenskapen framhöll han den vetenskapliga socialismen

---

kapital. Thesen zu dem Buch vom Paul A. Baran und Paul M. Sweezy", Frankfurt 1969, samt Mario Cogoy: "Värdeteori och statsutgifter" i Yaffe/Cogoy: *Kristeori och statsutgifter*, Göteborg 1976.

Mandel skriver i inledningen till sin viktiga bok "Senkapitalismen" [[Senkapitalismen, del 1](#)], Kristianstad 1974, "att försöket till en marxistisk analys av senkapitalismen är för oss bara möjlig såsom en bekräftelse av Lenins analys av imperialismen." (s. 8)

⁶ T.ex. Margaret Wirth: "Zur Kritik der Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus" i *Prokla* 8/9, Berlin 1973 (översatt till danska i *Politiske Arbejdstekster* nr 6/7); Ebbinghausen m.fl.: *Monopol og stat. Om Marx-receptionen i teorien om den staatsmonopolistiske kapitalisme*, Köpenhamn 1975; Schubert: "Die Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus – Kritik der zentralen Aussagen" i *Mehrwert* nr 4.

⁷ Christel Neusüss: *Imperialismus und Weltmarktbewegung des Kapitals*, Erlangen 1972 (dansk översättning har just utkommit på Kurasje); Klaus Busch: *Die multinationalen Konzerne. Zur Analyse der Weltmarktbewegung des Kapitals*, Frankfurt 1974; Claudia von Braunmühl: "Weltmarktbewegung des Kapitals, Imperialismus und Staat" i Braunmühl m.fl.: *Probleme einer materialistischen Staatstheorie*, Frankfurt 1973.

⁸ Rabehl: *Marx und Lenin*, Berlin 1973 (dansk översättning på Modtryk, Århus 1975), Wolter: *Grundlagen des Stalinismus*, Berlin 1975, och *Projekt Klassenanalyse: Leninismus – neue Stufe des wissenschaftlichen Sozialismus?*, Berlin 1972. Det sistnämnda arbetet är en textnära, oerhört detaljerad genomgång av Lenins skrifter, som inte placerar in Lenins teoretiska och politiska insatser i sitt historiska sammanhang, utan nöjer sig med att jämföra Marx och Lenin. En jämförelse som utfaller till den förras förmån! För en kritik av PKA se Rabehl m.fl.: "Halbheiten in der Ueberwindung des Leninismus" i *Prokla* 11/12, Berlin 1974. Bland den senare tidens Leninkritiska arbeten märks också Dutschke: *Versuch Lenin auf die Füße zu stellen*, Berlin 1974 (dansk översättning på Modtryk, Århus 1975). En diskussion kring Dutschkes bok finns i *Die Internationale* (organ för Gruppe Internationale Marxisten), april 1975.

och försökte i konkreta undersökningar visa att den kapitalistiska produktionens subsumtion av de ryska samhällsförhållandena var en redan långt gången och ofrånkomlig process.

Marx' ”geniala idé” var enligt Lenin ”hypotesen” om materialismens ”tillämpning” i sociologin⁹, som möjliggjorde övervinnandet av den tidigare samhällsteorins subjektivism.

”Hittills hade det varit svårt för sociologerna att i det komplicerade nätet av samhälleliga företeelser skilja mellan oviktiga och viktiga företeelser (det är roten till subjektivismen i sociologin) och de hade inte kunnat finna något objektiva kriterium för en sådan åtskillnad. Materialismen levererade ett fullt objektiva kriterium, då den framhävde 'produktionsförhållandena' såsom samhällets struktur och gav möjlighet att på dessa förhållanden tillämpa upprepandets allmänna vetenskapliga kriterium, vars tillämplighet på sociologin förnekades av subjektivisterna.”¹⁰

På grundval av de upprepningar och regelbundenheter som kunde konstateras med hjälp av produktionsförhållandenas ”objektiva kriterium” blev det sedan möjligt att ”generalisera de olika ländernas system i begreppet *samhällsformation*. Först denna generalisering gav också möjlighet att övergå från beskrivningen av de sociala företeelserna (och deras värdering utifrån synpunkten av ett ideal) till en strängt vetenskaplig analys av dem, vilken exempelvis framhåller det, som skiljer ett kapitalistiskt land från ett annat och undersöker det, som är gemensamt för dem alla.”¹¹ En sådan strängt vetenskapliga analys utgjorde Marx' utforskning av ”varuhushållningens system”, genom vilken den materialistiska hypotesen om tillämpbarheten av ”upprepandets allmänna vetenskapliga kriterium” på samhället fullföljdes.¹²

Den marxiska metoden består emellertid inte i att med hjälp av ett ”objektiva kriterium” skilja de viktiga företeelserna från de oviktiga, utan i att genomtränga den mångfald av företeelser som visar sig på det borgerliga samhällets yta. I sin forskning analyserade Marx fram de enklaste, mest abstrakta bestämningarna (vara, värde), för att sedan i framställningen (*Kapitalet*) påbörja en stegvis konkretisering därifrån genom att tillföra allt fler bestämningar. Genom denna begreppslika rekonstruktion blir det möjligt att begripa det konkretas mångfald av företeelser som framträdelseformer för en fördold kärnstruktur (väsendet). Det konkreta reproduceras som något ”tänkt konkret” – de många bestämningarnas sammanfattning.¹³ Marx' metod bestod således i en abstraktionsprocess som blottade framträdelseformernas väsen, och inte i en generalisering av dem. Detta tillvägagångssätt bestämdes av det varuproducerande borgerliga samhällets egen struktur, dess ”ogenomskinlighet”, d.v.s. att de inre sambanden (väsendet) inte framträder sådana de är på samhällets yta, utan i förvrängda former.¹⁴ Till skillnad häremot håller sig det tillvägagångssätt Lenin skisserar kvar på framträdelseformernas nivå. Det innebär

⁹ Lenin: ”Vad är folkvännerna?”, *Valda verk* band I:1, s. 43. [[Vad är ”folkvännerna” ...?](#)]

¹⁰ *Ibid.*, s. 44.

¹¹ *Ibid.*, s. 44-45.

¹² *Ibid.*, s. 47: ”Idag – efter kapitalets tillkomst – är den materialistiska historieuppfattningen inte längre någon hypotes utan en vetenskapligt bevisad teori, och så länge det inte existerar något annat försök att ge en vetenskaplig förklaring till någon samhällsformations funktion och utveckling – just samhällsformationen, men inte livsföringen i något land, hos något folk, eller t.o.m. någon klass – ett annat försök som i lika hög grad skulle vara i stånd att införa ordning i 'hithörande fakta' och uppvisa en levande bild av en bestämd formation och samtidigt ge en strängt vetenskaplig förklaring av densamma – så länge kommer den materialistiska historieuppfattningen att vara synonym med social vetenskap.”

¹³ Marx: *Grunddragen*, Halmstad 1971, s. 30-31.

¹⁴ ”I konkurrensen framträder allt förvridet. De ekonomiska förhållandenas färdiga gestalt, sådan den visar sig på ytan, i deras reala existens, och därför också i de föreställningar, med vilka dessa förhållandens bärare och agenter försöker bli klara över förhållandena, är starkt skilda från och i verkligheten förvridna, motsatta deras inre, men fördolda kärngestalt och det begrepp, som svarar till denna.” (Marx: *Kapitalet III*, Cavefors 1974, s. 187. Översättningen är korrigerad efter tyskan: *Das Kapital III*, MEW 25, s. 219.) ”All vetenskap vore överflödigt om tingens framträdelseform och väsen omedelbart sammanföll.” (Marx: *Kapitalet III*, s. 724. Se också *Kapitalet I*, Uddevalla 1970, s. 684.) Om metodens bundenhet till sitt objekt se Reichelt: *Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx*, Köpenhamn 1974.

visserligen en rensning och ett ordnande av de aktuella framträdelserna, men inte deras dechiffreering, d.v.s. återförandet på ”den inre, verkliga rörelsen”¹⁵, och är därmed inte i stånd att begripa dem som historiskt-specifika genomslagsformer för denna.

Lenins metodförståelse medförde att han missuppfattade förhållandet mellan logik och historia i ”Kapitalet”. ”Kapitalets” logiskt-dialektiska framställning av det borgerliga samhällets anatomi, d.v.s. utvecklingen av kapitalets begrepp, framstod för honom som en framställning av kapitalismens historiska upprinnelse och utveckling: ”/Marx/ följer varuekonomins utveckling från dess allra första början”¹⁶ och ger ”oss möjligheten att se hur folkhushållningens varuorganisation utvecklas och hur den blir kapitalistisk... Det är 'Kapitalets' skelett.”¹⁷

I sin varuanalys undersöker Marx emellertid inte det kapitalistiska produktionssättets upprinnelse, utan detta produktionssätts ”elementarform”.¹⁸ Varan – den motsägelsefulla enheten av bruksvärde och värde – är den logiska startpunkten för uppstigningen till allt mer konkreta kategorier. Marx utgår därför från en enkel varucirkulation, där varken varan arbetskraft eller kapitalet existerar, och utvecklar ur varans inre motsägelser penningkategorin, som sedan möjliggör steget över till kapitalet o.s.v. Den enkla varucirkulationen kan, som Marx påpekat, ”bestå utan att bytesvärdet har gripit ett helt folks produktion”, och historiskt visar det sig ”hur cirkulationen själv leder till den borgerliga, d.v.s. bytesvärdesättande produktionen, och skapar sig en annan bas än den, den omedelbart utgick ifrån”.¹⁹ Den immanenta utvecklingen av kategorierna i ”Kapitalet” implicerar således också en historisk utvecklingslogik²⁰, men det innebär inte att vi här har att göra med cirkulationens historiska övergång i kapitalet, utan med den enkla varucirkulationen som en logisk kategori, vilken gör det möjligt att begripa varans värdeform som den ”ekonomiska cellform” ur vilken kapitalrörelsens motsägelsefullhet framgår. Trots att Marx i de tre första kapitlen ännu inte utvecklat kapitalets begrepp är således kapitalförhållandet förutsatt vid utvecklingen av varu- och penningkategorin.

I Lenins undersökning av kapitalismens utveckling i Ryssland kommer hans ”Kapital”-förståelse till uttryck. I egenskap av generaliserad historisk framställning tjänade ”Kapitalet” som en ”disposition” för analysen, och hela Lenins intresse var riktat mot att med empiriskt material belägga övergången från naturaekonomi till enkel varuproduktion och därifrån till kapitalistisk varuproduktion. Lenins analys koncentrerade sig därvid på den inre marknadens uppkomst och utbredning, och han bortsåg från världsmarknaden och den tsaristiska staten – två för den ryska kapitalismens utveckling mycket betydelsefulla moment, som båda dock låg utanför ”dispositionen”. Ensidigheten i analysens uppläggning medförde en överbetoning av kapitaliseringstendensen och en undervärdering av de ryska samhällsförhållandenas motsägelsefullhet: samexistensen av moderna, kapitalistiska former och primitiva, förkapitalistiska element.²¹

¹⁵ Marx: *Kapitalet* III, s. 284: ”... det är ett verk för vetenskapen att föra tillbaka den synliga, som företeelse framträdande rörelsen på den inre, verkliga rörelsen.”

¹⁶ Lenin: „Der ökonomische Inhalt der Volkstumlehrerichtung“, *Lenin Werke* band I, s. 515. Citerat efter Projekt *Klassenanalyse: Leninismus – neue Stufe des wissenschaftlichen Sozialismus?* band I, s. 75.

¹⁷ Lenin: ”Vad är folkvännerna?”, *Valda verk* band I:1, s. 45-46.

¹⁸ Marx: *Kapitalet* I, s. 31.

¹⁹ Marx: *Grundrisse*, Berlin 1953, s. 921.

²⁰ Om den betydelse detta har för kritiken av den politiska ekonomins historieteoretiska möjligheter, se Schanz: *Til rekonstruktionen af kritiken af den politiske ekonomis omfangslogiske status*, Århus 1974 (3:e uppl), s. 153-70.

²¹ Rabehl: *Marx og Lenin*, s. 129-170 och 223-244.

Den ”historiserade” tolkningen av ”Kapitalet” återkommer också hos den ”mogne” Lenin. I skriften ”Karl Marx” (1914 reduceras Marx' härledning av penningen ur värdeformslogiken²² till en studie i ”bytets historiska utvecklingsprocess”,²³ och likaså förstås framställningen av enkel samverkan, arbetsdelning och manufaktur samt maskineri och storindustri omedelbart historiskt²⁴, och inte som en begreppslig utveckling av den relativa mervärdeproduktionens metoder, som möjliggör den historiska betraktningen av arbetsprocessens utveckling. Marx' ”ekonomiska lära” karaktäriserar Lenin sammanfattande som utforskningen av det kapitalistiska samhället ”i dess tillkomst, utveckling och undergång”.²⁵ I en annan samtida skrift heter det: ”Från varuhushållningens första början, från det enkla bytet, följde Marx kapitalismens utveckling till dess högsta former, till storproduktionen.”²⁶

Kategorierna i Marx' kritik av den politiska ekonomin är, som ideella återspeglings av det borgerliga samhällets livsprocess, d.v.s. som realabstraktioner²⁷, givetvis alltid historiska kategorier. De kunde först utvecklas då den kapitalistiska produktionen nått en viss nivå²⁸, och de försvinner också med denna.²⁹ Men för den skull är inte logik och historia identiska³⁰, framställningen av det borgerliga samhällets anatomi är inte detsamma som framställningen av dess historiska utveckling. Visserligen förutsätter kapitalet historiskt penningen, och penningen i sin tur varan, precis som kapitalbegreppet genom sin logiska struktur förutsätter penningen och varan som sina enklaste kategorier. Samma sak gäller förhållandet mellan absolut och relativt mervärde. Det relativa mervärdet föregås såväl logiskt som historiskt av det absoluta mervärdet, d.v.s. kapitalets subsumtion av hantverket föregår med nödvändighet storindustrin inte bara i ”Kapitalet” utan också i den verkliga historien. Men den historia det här gäller föregår egentligen kapitalets konstituering som specifikt produktionssätt och har därför inte direkt med Marx' framställning att göra. Först i och med att kapitalet fullt ut upprättats som samhälleligt subjekt har samtliga kategorier från varan och värdeformen till profitkvotens utjämning och fallande tendens o.s.v. konstituerats historiskt. Att framställa det borgerliga samhällets anatomi innebär att utveckla dessa kategorier i det förhållande de står till varandra i det samhälle, där kapitalet verkar som övergripande subjekt, och inte i en historisk följd.

”Det skulle vara ogörligt och felaktigt att låta de ekonomiska kategorierna följa varandra i den ordning som i historien varit bestämmande. Deras ordningsföljd bestäms tvärtom genom den relation de har till varandra i det moderna, borgerliga samhället, och som är precis omvänd mot den som framstår som deras naturliga ordningsföljd eller som motsvarar den historiska utvecklingen.”³¹

²² Värdeformsproblematiken behandlas ingående i bl.a. följande böcker: Lundkvist: *Introduktion till metoden i Kapitalet*, Göteborg 1975; Reichelt: *Kapitalbegrebets logiske struktur*; och Schanz: *Til rekonstruktionen af kritiken af den politiske ekonomis omfangslogiske status*.

²³ Lenin: *Karl Marx. Hans liv och lära*, Stockholm 1933, s. 27. [[Karl Marx](#)]

²⁴ *Ibid.*, s. 30.

²⁵ *Ibid.*, s. 25.

²⁶ Lenin: ”Marxismens tre källor och beståndsdelar”, *Valda verk* I:1, s. 13. [[Marxismens tre källor...](#)]

²⁷ D.v.s. att de inte är abstraktioner som blott existerar i den politiske ekonomens huvud, utan har en reell existens. Om t.ex. det konkreta arbetets reduktion till abstrakt arbete skriver Marx: ”Denna reduktion förefaller som en abstraktion, men det är en abstraktion, som dagligen äger rum i den samhälleliga produktionsprocessen. Att upplösa alla varor i arbetstid är inte någon större abstraktion, men samtidigt inte någon mindre reell, än att upplösa alla organiska kroppar i luft.” (*Till kritiken av den politiska ekonomin*, Stockholm 1969, s. 19)

Belysande är också följande: ”De som uppfattar värdet som en abstraktion, glömmer bort att industrikapitalet i rörelse är just denna abstraktion som en verksam realitet.” (*Kapitalet* II, Cavefors 1971, s. 98)

²⁸ Marx: *Kapitalet* I, s. 471.

²⁹ Se *KOMMUNIST* nr 18, s. 13 och Reichelt a.a., s. 67f

³⁰ Engels går i en recension av ”Till kritiken av den politiska ekonomin” alltför lättfärdigt tillväga med förhållandet logik-historia. Se Zelenys kritik av honom (*Metod och teori i Kapitalet*, Stockholm 1976, kap. 5).

³¹ Marx: *Grunddragen*, s. 38.

T.ex. föregår jordegendomen kapitalet, men i det borgerliga samhället är kapitalet ”den allt behärskande makten”, och jordegendomen och jordräntan kan därför inte framställas förrän kapitalbegreppet utvecklats. På samma sätt kan inte handelskapitalet, som historiskt föregår industrikapitalet, men som i det kapitalistiska produktionssättet är underlagt det senare, förstås förrän industrikapitalet undersökts. Det är således inte kapitalets tillkomsthistoria som ger nyckeln till dess ”differentia specifica”. Däremot ger det senare nyckeln till det förra:

”Det är inte nödvändigt att skriva *produktionsförhållandenas verkliga historia* för att utveckla den borgerliga ekonomins lagar. Men den riktiga åskådningen och deduktionen av dessa produktionsförhållanden som förhållanden, vilka själva har blivit till historiskt, leder alltid tillbaka till de första principer ..., som hänvisar till den förgångna tid, som ligger bakom detta system. Dessa antydningar, tillsammans med den riktiga uppfattningen av det nutida, ger också nyckeln till förståelsen av det förgångna.”³²

Marx behandlar därför den s.k. ursprungliga ackumulationen först i kapitel 24 i ”Kapitalets” första band: uppteckningen av de kapitalistiska produktionsförhållandenas förhistoria är möjlig först då kapitalbegreppet utvecklats.

I Lenins förståelse av kategoriutvecklingen i ”Kapitalet” går det särskilda förhållandet mellan logik och historia i Marx' dialektiska metod förlorat. ”Lenin förstår den begreppsliga reproduktionen av det borgerliga samhällets anatomi i den dialektiska framställningens form, motsägelseernas immanenta överskridande av sig själva, som teoretisk reproduktion av dess historiska utveckling; framställningen av det kapitalistiska produktionssättets historiskt tillblivna formbestämningar förvrängs hos Lenin till framställningen av dess historiska utvecklingsprocess.”³³ En sådan ”Kapital”-förståelse innebär att Marx' kapitalanalys återspeglar kapitalismens utveckling fram till ett visst stadium, och att det kapitalistiska samhället kan nå nya stadier i sin utveckling, som går utöver Marx' framställning.³⁴ Men ”Kapitalets” objekt är inte en särskild historisk etapp i kapitalutvecklingen, utan de allmänna lagbundenheter som behärskar det kapitalistiska produktionssättet. I *Kapitalet* band I och II utvecklar Marx kapitalets allmänna bestämningar i dess produktions- och cirkulationsprocess. Med övergången från värde till pris och från mervärde till profit i ”Kapitalets” tredje band lämnar Marx nivån för ”kapitalet i allmänhet”³⁵ och går över till att bestämma de allmänna rörelseformerna för kapitalet i dess uppsplittrade, självständiggjorda delar, d.v.s. hur ”kapitalets inre natur” realiserar i konkurrensen mellan de många enskilda kapitalen. Vad som framställs i de tre banden är ”det kapitalistiska produktionssättets inre organisation så att säga i dess ideala genomsnitt”³⁶, och de verkliga förhållandena dras bara in i den mån som de svarar mot sitt begrepp.³⁷ Någon undersökning av ”kapitalet i dess realitet” (kapitalet i dess konkreshistoriska säregenhet), som Lenins ”Kapital”-förståelse implicerar, finns alltså inte i ”Kapitalet”. Vad vi finner där är kategorierna för analysen av de empiriska formerna.

I de ”Filosofiska anteckningsböcker” som Lenin skrev under sina intensiva Hegel-studier 1914 finns anmärkningar som pekar utöver hans tidigare förståelse av ”Kapitalets” logiska struktur. Den dialektiska metoden beskriver han som tänkandets gång från det abstrakta till

³² Ibid., s. 147.

³³ *Projekt Klassenanalyse*, a.a., s. 75-76.

³⁴ Ibid., s. 371.

³⁵ Om begreppet ”kapital i allmänhet” se Rosdolsky: ”Kapitalen i almenhed og de mange kapitaler”, *Kurasje* nr 7, Köpenhamn 1973. Om övergången från Kapitalband II till III se Schanz: ”Skitse til en bestemmelse af övergången fra II. til III. Kapitalbind”, *Kurasje* nr 11, Köpenhamn 1975.

³⁶ Marx: *Kapitalet* III, s. 736.

³⁷ Ibid., s. 130.

det konkreta³⁸ och som enheten av logisk och historisk analys³⁹. Varuanslysens status i Marx' kapitalteori begriper han därmed på ett nytt sätt: den enkla värdeformen är det borgerliga samhällets ”cellform”, som i utvecklade form innesluter alla dess motsägelser.⁴⁰ Den tråd Lenin fick fatt i under Hegelstudierna spannar han emellertid inte vidare på. I imperialismstudien, som utarbetades en kort tid senare, håller han sig inom ramen för sin tidigare förståelse av Marx' kapitalteori, som en teori om den kapitalistiska produktionens historiska stadier från det enkla bytet till storproduktionen, och tillfogar på grundval av en generalisering av kapitalrörelsens nya framträdelseformer helt enkelt ett nytt stadium: imperialismen. Dess kännetecken sammanfattade Lenin i fem punkter:

- ”1. Koncentration av produktion och kapital, vilken uppnått ett så högt utvecklingsstadium, att den skapat monopolen, vilka spelar en avgörande roll i det ekonomiska livet.
2. Bankkapitalets sammansmältning med industrikapitalet och uppkomsten av en finansoligarki på grundval av detta finanskapital.
3. Kapitalexporten, till åtskillnad från varuexporten, erhåller synnerlig betydelse.
4. Internationella monopolistiska sammanslutningar av kapitalister, vilka delar världen mellan sig, bildas.
5. Jordens territoriella uppdelning mellan de kapitalistiska stormakterna är avslutad.”⁴¹

Vid systematiseringen av dessa framträdelser, som enligt Lenin signalerade ett nytt stadium i kapitalismens utveckling, stannade imperialismanalysen. Den begränsades till beskrivningen av de empiriska formerna, och försökte inte tränga bakom dessa och förmedla dem med kapitalets allmänna rörelselagar. I behandlingen av monopolet, som är själva stommen i imperialismanalysen, kommer detta klarast till uttryck.

Monopolbegreppet

Utgångspunkten för Lenins analys av ”kapitalismens högsta stadium” är den tilltagande koncentrationen och centraliseringen av kapital från slutet av 1800-talet. Denna process följde, enligt Lenin, av konkurrensen mellan de många enskilda kapitalen och medförde en monopolisering av produktionen⁴², som innebar att kapitalismen växte över i sitt imperialistiska stadium.

”Imperialismens grundläggande ekonomiska drag, dess väsen, är att monopolet avlöser konkurrensen.”⁴³

Den monopolistiska organisationen av produktionen innebar att varuproduktionen underminerades.⁴⁴ ”Den gamla fria konkurrensen mellan spridda företagare som ingenting vet om varandra och producerar för avsättning på en okänd marknad”⁴⁵ ersattes av mer eller mindre

³⁸ Notan saknas, men av sammanhanget framgår att denna not (liksom de 2 följande noterna) är hänvisningar till Lenins *Philosophical Notebooks*, *Collected Works* band 38, som innehåller (vilken sida som föreliggande not avser har dock ej kunnat fastställas). – Red

³⁹ Ibid., s. 320.

⁴⁰ Ibid., s. 360 [på svenska: [Till frågan om dialektiken](#)] (och 178-79. Det är i anslutning till den senare anmärkningen som Lenin gör sitt berömda uttalande om Hegel-studiets betydelse: ”Det är fullkomligt omöjligt att förstå Marx' *Kapitalet*, och i synnerhet dess första kapitel, utan att noggrant ha studerat och förstått *hela* Hegels Logik. Följaktligen har ett halvsekel senare ingen av marxisterna förstått Marx!!”

⁴¹ Lenin: *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*, s. 542-43.

⁴² Ibid., s. 462.

⁴³ Lenin: *Imperialismen och socialismens splittring*, Moskva 1955, s. 5. [[Imperialismen och splittringen inom socialismen](#)]

⁴⁴ Lenin: *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*, s. 470.

⁴⁵ Ibid., s. 468.

”allsmåttiga” monopol, som kunde överblicka marknaden och genom inbördes överenskommelser uppdelade den mellan sig.

”Kartellerna ingår överenskommelser beträffande försäljningsvillkor, betalningsterminer o.s.v. De fördelar avsättningsområdena mellan sig. De fastställer priserna. De fördelar profiterna mellan de enskilda företagen o.s.v.”⁴⁶

Det framstår här som om de monopolistiska sammanslutningarna inte är underlagda några yttre tvångslagar, som om de suveränt behärskar sina reproduktionsbetingelser. Deras priser regleras inte via konkurrensen av värdelagen, utan de kan egenmäktigt fastställa dem, och det totalt producerade mervärdet fördelas inte mellan de olika kapitalisterna i enlighet med genomsnittsprofitkvoten, utan genom inbördes överenskommelser mellan de olika monopolgrupperna. Monopolen är därför inte tvingade att konkurrera med övriga kapital genom produktivitetsökningar o.s.v., utan kan med rena maktmedel tvinga fram ”en underkastelse under monopolförbunden.”⁴⁷

”Vi bevitnar inte längre en konkurrenskamp mellan små och stora, tekniskt efterblivna och tekniskt framskridna företag. Vi bevitnar hur monopolisterna kväver alla som inte underkastar sig monopolet, dess förtryck och godtycke.”⁴⁸

Monopolet upphör således att fungera som enskilt kapital, och övergår i ett rent ”maktförhållande”⁴⁹. Det är inte längre, som hos Marx, kapitalet som verkar som ett ”automatiskt subjekt”⁵⁰ och med sin logik framtvingar bestämda handlingsmönster hos de enskilda kapitalisterna, utan istället är det monopolet, som (befriat från denna objektiva nödvändighetsstruktur) med sin makt behärskar samhället.

Bakom Lenins tes om konkurrensens förvandling till monopol gömmer sig en föreställning om konkurrensen, som begränsar dess giltighet till en outvecklad kapitalism med en atomiserad produktionsstruktur (”spridda företagare som ingenting vet om varandra och producerar för avsättning på en okänd marknad”). Då detta outvecklade stadium passerar förlorar konkurrensen sin blinda, objektiverade karaktär och ersätts med storkapitalisternas medvetna handlande. Konkurrens i marxistisk mening kan emellertid inte reduceras till de enskilda kapitalisternas yttre avskildhet, utan är ett avgörande och nödvändigt förmedlings led för det kapitalistiska produktionssättets rörelselagar. Förmedlad över konkurrensen framträder värdelagen i ”marknadsprisernas tysta barometerväxlingar”, och gör sig gällande som den kapitalistiska produktionens regulator. Värdelagen frambringar via konkurrensen genomsnittsbetingelserna för produktionen av varorna i de olika produktionsfärderna, och etablerar de mest framskridna produktionsbetingelserna som de genomsnittliga, samt fördelar det samhälleliga arbetet, både det levande och det föremålsliiggjorda, på olika produktionsfärer i förhållande till ackumulationsprocessens behov.⁵¹ Konkurrensen är således inte bara, som det kan tyckas, och som Lenin framhäver⁵², en anarkisk process, utan är den mekanism genom vilken det kapitalistiska produktionssättets inre rörelselagar realiserar, och ett samhälleligt totalkapital konstitueras.

”Begreppsligt är konkurrensen inget annat än *kapitalets inre natur*, dess väsentliga bestämningar, som framträder och realiserar som de många kapitalens ömsesidiga inverkan på varandra; den inre

⁴⁶ Ibid., s. 464.

⁴⁷ Ibid., s. 469.

⁴⁸ Ibid., s. 470.

⁴⁹ Ibid., s. 471.

⁵⁰ Marx: *Kapitalet* I, s. 133. I svenska översättningen står ”självständigt subjekt”. Sidorna 133-34 är f.ö. så förändrade i förhållande till tyskan att det vid läsningen av dem är lämpligt att kolla med MEW 23, s. 168-70.

⁵¹ Neusüss: *Imperialismus und Weltmarktbeuugung des Kapitals*, s. 110.

⁵² Se *ibid.*, s. 88-91.

tendensen som yttre nödvändighet. Kapital existerar och kan endast existera som många kapital och dess självbestämning framträder därför som desammas ömsesidiga inverkan på varandra.”⁵³

Då Lenin inte reflekterade detta begreppsliga sammanhang, utan uppfattade konkurrensen som en särskild marknadsstruktur, framstod för honom uppkomsten av karteller och truster, som upphävde produktionens atomisering och kunde överblicka marknaden, rätt och slätt som en ”avlösning av den gamla fria konkurrensen”. ”Den adekvata formen för kapitalets produktiva process”⁵⁴ förväxlade han således med en särskild fas i kapitalismen, och förbigick därmed också problemet med att presentera en härledning av sitt monopolbegrepp, d.v.s. att förmedla det med kategorisystemet i kritiken av den politiska ekonomin och klargöra förhållandet mellan värdelagen och monopolet.

Monopolets uppkomst förklarade Lenin med ”produktionens koncentration”. På grundval av de framskridna kapitalistiska ländernas industristatistik drog han slutsatsen ”att koncentrationen på ett visst stadium av sin utveckling så att säga av sig själv leder ända fram till monopolet”⁵⁵. Från den empiriskt konstaterbara koncentrationsprocessen tog Lenin steget direkt över till monopolet som begrepp, utan att medreflektera den allmänna monopolbestämningen i kritiken av den politiska ekonomin⁵⁶. D.v.s. att han inte utredde hur ”produktionens koncentration” verkade som ett hinder för kapitalets rörlighet i utjämningen till genomsnittsprofitkvoten, och möjliggjorde för enskilda kapital att uppnå monopolställning, d.v.s. erhålla en mer varaktig extraprofit.⁵⁷ Därmed framstår monopoliseringen som ett resultat av de enskilda kapitalisternas medvetna handlande: ”för några få jätteföretag är det lätt att komma överens”.⁵⁸

Det imperialistiska stadiet karakteriserade Lenin som ”ett slags blandning av fri konkurrens och monopol”:⁵⁹

”Monopolet är den direkta motsatsen till den fria konkurrensen. ..Men samtidigt som monopolen växer fram ur den fria konkurrensen upphäver de den inte, utan existerar över och vid sidan av densamma.”⁶⁰

Med formuleringar liknande denna försökte Lenin i olika sammanhang precisera sin uppfattning om förhållandet mellan den ”gamla” och den ”nya” kapitalismen. Men de är föga klargörande, då de bara konstaterar existensen av en icke-monopoliserad sfär vid sidan av den monopoliserade. Monopol och konkurrens behandlas rätt och slätt som ett motsatspar, och utan att undersöka det inre sambandet mellan de båda utifrån kapitalbegreppets bestämmingar postulerar Lenin monopolets oberoende av konkurrensen (dess ställning ”över och vid sidan av”).

Monopolet kan emellertid bara begripas som en särskild framträdelseform för konkurrensen. Det kan inte undandra sig konkurrensen, eftersom varje kapitals mål – att erhålla en så hög profit som möjligt – står i motsättning till varje annat kapitals mål p.g.a. att totalkapitalets mervärdemassa är kvantitativt begränsad⁶¹, liksom mervärdeproduktionens bruksvärdes-

⁵³ Marx: *Grundrisse*, s. 317. Se också s. 542-45.

⁵⁴ Marx: *Grundrisse*, s. 544.

⁵⁵ Lenin: *Imperialismen...*, s. 459.

⁵⁶ Se Ebbinghausen m.fl: *Monopol og stat*, s. 107-136.

⁵⁷ Det är värt att notera att Lenin i sina anteckningar till Hilferding: *Das Finanzkapital* bara i en mening antyder Hilferdings behandling av sambandet mellan kapitalkoncentrationen och hindren för profitkvotens utjämnings-tendens. Se *Collected Works* band 39, Moskva 1968, s. 333. Om Hilferdings monopolanalys se Ebbinghausen m.fl, a.a., s. 137ff. I ”Die allgemeine Struktur des Monopols”, *Prokla* 24, Berlin 1976, behandlar Ulrich Krause den betydelse kapitalens olikartade bruksvärdes strukturer har för monopoliseringsprocessen.

⁵⁸ Lenin: a.a., s. 459.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 485.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 452.

⁶¹ ”Om slutligen mervärdets utjämning till genomsnittsprofit i de olika produktionssfärerna hindras av konstlade eller naturliga monopol ..., så att ett monopolpris utbildas som översteg produktionspriset och värdet på de varor

mässiga grundvalar är begränsade (arbetskraftens storlek, arbetsdagens längd, arbetets intensitet, arbetets produktivkraft). Monopolprofiten kan således inte vara absolut. Den kan heller inte vara permanent, eftersom det skulle förutsätta att kapitalens konkurrens om investeringssfärerna (kapitalrörelserna mellan olika branscher p.g.a. profitkvotsskillnaderna) vore upphävd.⁶²

Lenins utslätade konkurrensbegrepp och därmed otillräckliga behandling av de ekonomiska mekanismerna bakom monopolprofiten medförde att han tenderade att bestämma monopolet som ett "maktförhållande" snarare än som en modifierad form för värdelagens genomslag.

Monopolet som politiskt kampbegrepp

Från monopolets maktställning härledde Lenin "en oundviklig tendens till stagnation och förruttnelse".⁶³ P.g.a. möjligheten att fastställa monopolpriser försvinner drivkraften att utveckla produktivkrafterna, och det blir möjligt "att på ett konstlat sätt fördröja det tekniska framåtskridandet".⁶⁴

Kapital som uppnår en profit över den genomsnittliga är inte tvingade att omedelbart omvandla sitt penningkapital till fast kapital, och därmed kan den tekniska utvecklingen förhalas. Men denna möjlighet har sin gräns i den särskilda profitkvotens fall till den genomsnittliga, och i det fall ett enskilt kapitals profitkvot ligger över den genomsnittliga p.g.a. ett teknologisk förspårång föreligger givetvis tvånget att genom fortsatt teknisk utveckling försöka bibehålla förspårången. Ytterst måste det allmänna villkoret för teknologisk förnyelse under kapitalismen också gälla för ett kapital i monopolställning, nämligen att nya och mer effektiva maskiner bara införs om deras värde är mindre än värdet av den arbetskraft de ersätter. I annat fall skulle profitkvoten ha upphört att verka som den monopolistiskt organiserade produktionens sporre.⁶⁵

Monopolpriset är, som Neusüss påpekat, ett viktigt led i Lenins argumentation i ännu ett avseende:

"Eftersom *produktionens monopolistiska form* upphäver tvånget för de enskilda kapitalisterna att genom utveckling av arbetets produktivkraft höja sin profit som enskilt kapital, kan det enligt Lenin för monopolen på världsmarknaden bara gälla att strida om politiskt säkrade sfärer för produktion och realisering av monopolistiska extraprofit. Förruttnelsetendensen i kapitalismens

---

på vilka monopolet verkar, så upphävs därigenom inte de genom varornas värde givna gränserna. Monopolpriset på vissa varor skulle bara överföra en del av de andra varuproducenternas profit till varorna med monopolpriser. Indirekt skulle det föreligga en lokal störning i mervärdets fördelning mellan de olika produktionssfärerna, vilken emellertid lämnade gränsen för själva detta mervärde oförändrad." (Marx: *Kapitalet* III, s. 762-63)

⁶² "Kapital dras från en sfär med låg profitkvot och till en sfär som avkastar högre profit. Genom denna ständiga ut- och invandring, denna omfördelning mellan de olika sfärerna allt eftersom profitkvoten stiger på det ena hållet och faller på det andra, åstadkommes ett sådant förhållande mellan utbud och efterfrågan, att genomsnittsprofiten i de olika sfärerna blir densamma och värdena därmed förvandlas till produktionspriser." (Marx: *Kapitalet* III, s. 176)

Se Altvater: "Problemer omkring monopoler og statens rolle" (*Kurasje* 8/9, Köpenhamn 1974), där han diskuterar olika möjliga källor till monopolprofiter, och försöker visa att de inte kan vara av annat än tillfällig karaktär. Hans slutsats är att det inte finns någon grund för att anta att profitkvotens utjämnings tendens upphävs. Däremot har dess genomslag förändrats, så att utjämnningen först sker efter flera cykler.

⁶³ Lenin, a.a., s. 555.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 555.

⁶⁵ En ingående diskussion om teknologisk utveckling under kapitalistiska produktionsförhållanden finns i Jürgen Mendner: *Technologische Entwicklung und Arbeitsprozess*, Frankfurt 1975. Svensk översättning kommer på Röda Bokförlaget våren 1977.

monopolistiska fas framtvingar en konkurrens på världsmarknaden, vars form är kriget och vars innehåll är uppdelningen av världen.”⁶⁶

Denna nya slags världsmarknadskonkurrens – ”imperialistisk rivalitet” – förändrar inte⁶⁷ monolets karaktär av monopol, d.v.s. försvårar möjligheterna att fastställa monopolpriser och uppnå monopolprofiter, som skulle varit fallet under den s.k. fria konkurrensen, utan är tvärtom ett resultat av monopolens karaktär av maktförhållanden. Konkurrenskampen gör sig inte gällande för monopolen i en blint verkande, naturlagsaktig gestalt, utan är deras egen medvetna maktkamp ombyttets delning. På detta sätt försökte Lenin således fånga en bestämd historisk situation (1:a världskriget), i vilken de ”ekonomiska förhållandenas tysta tvång” ersattes av motsättningarnas våldsamma utbrott.

Med utgångspunkt från produktionens monopolistiska organisation, som bromsade utvecklingen av produktivkrafterna och därmed den samhälleliga rikedomens tillväxt (tendensen till stagnation och förruttnelse), och som förändrade konkurrensen på världsmarknaden från att vara en strid om extraprofiter (genom produktivhetsförspång) till en imperialistisk rivalitet, som i sin mest tillspetsade form antog krigets gestalt, försökte Lenin visa att kapitalismen nått sin slutpunkt. Den producerade inte längre framsteg utan barbari. Socialismen var därför den *nödvändiga* lösningen. Men den var nu också historiskt *möjlig*. Monopolet innebar förutom stagnation, våld och politisk reaktion ett ”gigantiskt framsteg i produktionens församhälleligande”⁶⁸, som möjliggjorde övergången till socialismen:

”Det är klart varför imperialismen är en *döende* kapitalism och innebär *övergången* till socialism: monolet, som växer fram *ur* kapitalismen, är *redan* kapitalismens bortdöende, början av dess övergång till socialismen. Det väldiga *församhälleligandet* av arbetet, som imperialismen åstadkommer (...) betyder samma sak.”⁶⁹

Lenins monopolbegrepp kan alltså betraktas utifrån en revolutionsteoretisk aspekt. Med det försökte Lenin sammanfatta såväl revolutionens nödvändighet som möjlighet i en konkret historisk situation, och det är därför snarare fråga om ett politiskt kampbegrepp än en politiskt ekonomisk kategori.

Stamokapeteorins Leninförståelse

Den sovjetmarxistiska tolkningen av Lenins monopolbegrepp är emellertid en annan. I teorin om den statsmonopolistiska kapitalismen överförs det direkt på analysen av den samtida kapitalismen. Monopolet betraktas som en väsenkategori, som innefattar alla de för det imperialistiska stadiet specifika motsättningarna, och anses därför vara den självklara utgångspunkten för analyser av kapitalutvecklingen från sekelskiftet fram till idag.

”Utgångskategorin är nödvändigtvis en abstraktion. I imperialismens system är monolet en sådan abstraktion. Monolet innehåller embryonalt alla andra bestämningar och deras systematiska utveckling. Eftersom monolet framställer imperialismens ekonomiska väsen, måste imperialismens alla andra bestämningar härledas ur det.”⁷⁰

Monopolet framställs som en abstraktion av samma slag som Marx' varubegrepp, och Fritz Kumpf har också ställt upp en analogi mellan Lenins monopol- och Marx' varuanalys:

”Således härledde Marx den kapitalistiska formationens alla motsägelser ur den allmänna och i förstone abstrakta motsägelsen mellan värde och bruksvärde, mellan abstrakt och konkret arbete.

⁶⁶ Neusüss: *Imperialismus und Weltmarktbewegung des Kapitals*, s. 30. Se Lenin, a. a., s. 526-27, 551-52, 578-79.

⁶⁷ Lenin, a.a., s. 551.

⁶⁸ Lenin, a.a., s. 468.

⁶⁹ Lenin: *Imperialismen och socialismens splittring*, s. 8.

⁷⁰ H. och K. Lehman: *Die Dialektik in Lenins Imperialismusanalyse, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1971* del 3, Östberlin 1971.

Lenin utvecklar imperialismens alla motsägelser ur den grundläggande motsägelsen mellan monopol och konkurrens, som i sin tur framgår ur kapitalismens grundmotsägelse.”⁷¹

Lenins empiriskt orienterade försök att ge ”en helhetsbild av den kapitalistiska världsekonomin i dess internationella växelförhållanden i början av det 20:e seklet”⁷² jämföras således med och ses som ”en direkt fortsättning på Marx' analys av kapitalismen”⁷³. Imperialismen innebär en så genomgripande kvalitativ förändring av kapitalismen att det krävs en ny utgångskategori för samhällsanalysen, och en sådan utgör enligt stamokapteorin Lenins monopolbegrepp. Marx' allmänna kapitalbegrepp förvandlas så till en analys av ett passerat utvecklingsstadium, och istället för att härleda de historiska formerna som genomslagsformer för det allmänna kapitalbegreppet sätter stamokapteorin monopolformen i dess ställe som utgångspunkt. Det innebär, som Neusüss uttrycker det, att

”En specifik historisk form för den kapitalistiska utvecklingen blir förklarad som *väsen*. Med monolet har kapitalismen nått en ny kvalitet, i vilken den inte längre utvecklas på *kapitalets* utan på monolets grundval.”⁷⁴

I stamokapteorins tappning får vidare Lenins monopolbegrepp en rent formell karaktär. Medan det för Lenin var en sammanfattning av de motsättningar som förebådade kapitalismens snara sammanbrott, använder stamokapteorin monopolbegreppet för att analysera expansionsfasen efter andra världskriget, och medan Lenin i monolet såg en tendens till stagnation i produktivkrafternas utveckling, talar stamokap om en teknisk-vetenskaplig revolution. Likafullt håller teorin fast vid att kapitalismen sedan början av detta sekel varit på nedåtgående och befunnit sig i en ”allmän kris”. Detta dilemma har man försökt komma ur genom olika etappindelningar, distinktioner mellan permanent kris, akut kris, inre labilitet o.s.v.⁷⁵ Men dessa begrepps”innovationer” är inget annat än ett uttryck för att teorin i sin dogmatism inte är vuxen kapitalismens faktiska dynamik.

Finanskapitalet

Den centralisationsprocess som står i förgrunden i Lenins analys omfattade inte bara industrikapitalet, utan också bankkapitalet. Det var enligt honom därför inte möjligt att förstå monopolens ”verkliga makt och betydelse”, om man inte tog hänsyn också till bankernas förändrade roll under kapitalismens högsta stadium.

Genom bankkapitalets centralisation till några få storbanker förvandlades bankerna från ”blygsamma förmedlare till allsmäktiga monopol”⁷⁶, som drog in industrikapitalet i ett beroendeförhållande⁷⁷ och lade kapitalets produktions- och cirkulationsprocess under sin kontroll:

”När banken för kontokurant för några kapitalister, utför den till synes en rent teknisk, helt underordnad operation. Men så snart denna operation antar jättedimensioner visar det sig, att en klick monopolister gör sig till herrar över hela det kapitalistiska samhällets handels- och industrioperationer. Genom sina bankförbindelser, de löpande räkningarna och andra finansiella operationer – får de möjlighet till en början att skaffa sig en *noggrann kännedom* om de enskilda

⁷¹ Fritz Kumpf: *Probleme der Dialektik in Lenins Imperialismusanalyse*, Östberlin 1969, s. 146. Citerat efter Neusüss: a.a., s. 69.

⁷² Lenin: *Imperialismen...*, s. 449.

⁷³ Kumpf: a.a., s. 106. Citerat efter Neusüss, a.a., s. 69.

⁷⁴ Neusüss, a. a., s. 68. Om stamokaps monopolbegrepp se vidare Schubert: Die Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus – Kritik der zentralen Aussagen, *Mehrwert* nr 4, s. 39ff. En diskussion av nyare bidrag till stamokaps monopolteori finns i *Projekt Klassenanalyse: Stamokap in der Krise*, VSA, Berlin 1975.

⁷⁵ Neusüss, a. a., s. 73. Se också Ebbinghausen m.fl: Monopol og stat, s. 48ff.

⁷⁶ Lenin: *Imperialismen...*, s. 474.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 487.

kapitalisternas affärsställning, närmast att *kontrollera* dem, utöva inflytande på dem genom att utvidga eller inskränka, underlätta eller försvåra krediten, och slutligen att *helt och hållet bestämma* över deras öde, bestämma deras räntabilitet, undandraga dem kapital eller ge dem möjlighet att snabbt och i väldig utsträckning öka sitt kapital o.s.v.”⁷⁸

Härigenom växte ”en enhetlig, landsomfattande kapitalistisk hushållning”⁷⁹ fram, som förvandlade de spridda kapitalisterna till en ”kollektiv kapitalist”⁸⁰. I stället för den kapitalistiska produktionens indirekta, bakom producenternas ryggar frambringade samhällighet, trädde en planmässig organisation av den samhällliga produktionen genom den kollektiva kapitalisten: ur de moderna storbankerna ”framväxer en 'allmän fördelning av produktionsmedlen' ”.⁸¹ Denna fördelning var till sitt innehåll fortfarande privat, ”d.v.s. anpassad efter intressena hos storkapitalet – främst det största monopolistiska kapitalet”⁸², men den uttryckte en för-samhälleligad form för produktionens organisation, som enligt Lenin innebar ett kvalitativt språng utöver kapitalismen.⁸³

Lenins behandling av bankkapitalets nya roll utgår från Hilferding: *Das Finanzkapital* (1909), och han lånar från honom begreppet ”finanskapital” för att beteckna den nya relationen mellan bank- och industrikapital. Finanskapital är enligt Hilferding ”bankkapital, alltså kapital i penningform, som ... förvandlats till industrikapital.”⁸⁴ Det centraliserade bankväsendet och den allt mer utvecklade kreditorganisationen medför att en allt större del av industrikapitalet utgörs av bankkapital, och att bankernas makt över industrin därmed växer: ”Bankernas makt växer. De blir industrins grundare och slutligen dess behärskare.”⁸⁵ Sin slutpunkt når denna process då bankkapitalet nått en sådan centraliseringsgrad att en bank eller bankgrupp förfogar över det totala penningkapitalet: ”En sådan 'centralbank' skulle därmed utöva kontrollen över den totala samhälliga produktionen.”⁸⁶

Finanskapitalet innebär å ena sidan en centralisering av egendomen till några få stora ”kapital-associationer”, och ger således ”frågan om egendomsförhållandena dess klaraste, otvetydige och mest tillspetsade uttryck”. Å andra sidan ”löses frågan om den samhälliga ekonomins organisation allt bättre genom finanskapitalets egen utveckling”,⁸⁷ och det frambringar i storbankerna en organisationsform som möjliggör en omedelbar övergång till socialismen.

”Finanskapitalets församhälleligande funktion underlättar i utomordentlig grad övervinnandet av kapitalismen. Så snart finanskapitalet har bringat de viktigaste produktionsgrenarna under sin kontroll räcker det om samhället genom sitt medvetna verkställande organ, den av proletariatet erövrade staten, bemäktigar sig finanskapitalet, för att genast erhålla förfogandet över de viktigaste produktionsgrenarna... Övertagandet av sex berlinska storbanker skulle redan idag betyda övertagandet av storindustrins viktigaste grenar och i övergångstiden utomordentligt underlätta socialismens politik i dess inledande skede.”⁸⁸

Den socialistiska omvandlingen förskjuts här från produktionssfären till cirkulationssfären, där finanskapitalet skapar former för kontrollen över den samhälliga produktionen som

⁷⁸ Ibid., s. 478-79.

⁷⁹ Ibid., s. 478.

⁸⁰ Ibid., s. 479.

⁸¹ Ibid., s. 482.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid., s. 485, 492.

⁸⁴ Ibid., s. 494. Hilferding: *Das Finanzkapital*, Frankfurt 1968, s. 309.

⁸⁵ Hilferding, a.a., s. 310.

⁸⁶ Ibid., s. 243.

⁸⁷ Ibid., s. 302.

⁸⁸ Ibid., s. 503-504.

direkt kan övertas av det socialistiska samhället. Socialismen reduceras till förändringen av det redan ”medvetet reglerade samhällets” antagonistiska distributionsförhållanden.⁸⁹

Det förhållande mellan bank- och industrikapital som Hilferding anger med sitt begrepp ”finanskapital” innebär en omvändning av Marx' bestämning av förhållandet mellan produktion och cirkulation. ”Den samhälleliga värdeproduktionen är inte längre utgångspunkten för kapitalets rörelse, utan i stället värdets framträdelseform, penningen.”⁹⁰ Hilferdings analys tar vidare bara hänsyn till bankernas betydelse för det industriella kapitalet, och går inte in på det omvända förhållandet: hur bankkapitalet som utgörs av fiktivt kapital (skuldfordringar, aktier och statspapper) och av olika kapitalisters penningkapital är avhängigt det industriella kapitalet. Om man utgår från kapitalbegreppet, d.v.s. värdets självförmering genom utsugningen av levande arbete, framstår bankkapitalets långsiktigt dominerande roll som en ren motsägelse.⁹¹

Hilferdings studie kan också ifrågasättas mot bakgrund av kapitalismens historiska utveckling. Bl.a. Grossman⁹² har visat, att bankkapitalets dominerande roll är ett övergående fenomen. På kapitalackumulationens lägre stadier, då kapitalbildningen i industrin är otillräcklig i förhållande till värdeförmeringsmöjligheterna, är industrin beroende av tillströmningen av kapital genom bankernas förmedling. Bankerna får härigenom en stor makt gentemot det ännu svaga och kreditberoende industriella kapitalet. I Tyskland, som Hilferding har för ögonen, infaller denna fas decennierna före 1:a världskriget. Men på högre stadier av kapitalackumulationen, då industrikapitalet står på egna ben och har koncentrerats till storföretag, blir beroendet av kapitaltillflöde utifrån allt mindre och självfinansieringen den förhärskande finansieringsformen. Mandel har också framhållit denna tendens, och menar att överackumulation snarare än kapitalbrist är de stora koncernernas problem:

”De tar i allt mindre utsträckning upp lån från bankerna. Således kan de inte längre kontrolleras av banker som försörjer dem med investeringskrediter. De grundar själva sina egna banker, för att försäkra sig om att deras tillgängliga överskott ger 'avkastning'.”⁹³

Lenin kritiserade Hilferding för hans penningteori – ”Hos Hilferding går pengarna in i cirkulationen utan värde”⁹⁴ – men förde inte vidare denna kritik i sin granskning av ”Das Finanzkapital”, och förbigick dess konsekvenser för begreppet ”finanskapital”. Han anmärkte visserligen mot Hilferdings definition att den inte hänvisade till koncentrationsprocessens och monopoliseringens betydelse för finanskapitalet⁹⁵, men hela hans egen framställning understryker industrikapitalets underordning under bankkapitalet, och framväxten av en ”kupongklippande” finansoligarki, som den dominerande fraktionen inom den härskande klassen⁹⁶. Det vore f.ö. obefogat av Lenin att överta Hilferdings begrepp, om han inte delade den uppfattning om förhållandet mellan de båda kapitalformerna, som det avsåg att uttrycka. En oförändrad uppfattning av bankkapitalets förhållande till industrikapitalet återkommer också i

⁸⁹ Ibid., s. 321-22.

⁹⁰ Ebbinghausen m.fl. a.a., s. 164.

⁹¹ Schubert: a.a., s. 9.

⁹² Grossman: *Das Akkumulations- und Zusaramenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*, Frankfurt 1970 (reprint), s. 572-79. Se också Giulio Pietranera: *Hilferding und die ökonomische Theorie der Sozialdemokratie*, Merve Verlag, Berlin 1974, s. 48-55 samt Paul Sweezy: *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*, Stockholm 1970, s. 258-62.

⁹³ Mandel: *Marxist Economic Theory*, London 1971, s. 512.

⁹⁴ Lenin: ”Notebooks on Imperialism”, *Collected Works* band 39, s. 334.

⁹⁵ Lenin: *Imperialismen...*, s. 494.

⁹⁶ Om finansoligarkin se Lenin: *Imperialismen...*, s. 494ff.

senare skrifter. I t.ex. ”Den hotande katastrofen och hur man bör bekämpa den” talar Lenin explicit om ”bankernas herravälde över produktionen.”⁹⁷

Lenins undersökning av bankkapitalets roll förefaller alltså ligga öppen för samma invändning som kan riktas mot Hilferdings studie: utan att undersöka de motverkande processerna – redan det faktum att penningen är en framträdelseform för det producerade värdet – antar han att produktionen kan styras från cirkulationen. Liksom Hilferding uppfattar han också bankdominansen som ett strukturellt fenomen bundet till den högt utvecklade kapitalismen. Men, och det är viktigt, till skillnad från Hilferding framhävde Lenin att kapitalismens nya stadium kännetecknades av en kaotisk och krisfylld utveckling. Den kritik han riktade mot Hilferdings analys av finanskapitalet gällde också främst att han inte drog slutsatserna om kapitalismens ruttnande och döende å ena sidan och den proletära revolutionens aktualitet å den andra. Hilferdings föreställning om övergången till socialismen kommenterade han dock inte, trots att han brännmärkte honom som reformist och opportunist. Som vi skall se längre fram visar också vissa drag i Lenins socialismuppfattning upp en släktskap med Hilferdings, och det trots att Lenins perspektiv var revolutionärt medan Hilferdings var reformistiskt.

Kapitalexporten och arbetararistokratin

De nya formerna för den kapitalistiska produktionens organisation – monolet och finanskapitalet – bildar utgångspunkt för Lenins undersökning av kapitalets världsmarknadsrörelser. Som vi tidigare sett försökte Lenin med begreppet ”imperialistisk rivalitet” begripa förhållandet mellan de nationalstatligt organiserade monopolkapitalen. Konkurrensen på världsmarknaden fördes inte längre primärt ekonomiskt (kamp om extraprofiterna genom produktivitetförspång), utan övergick i en direkt politisk kamp om intressesfärer. Då världen redan var uppdelad mellan stormakterna framkallade den olikmässiga utvecklingen⁹⁸ mellan olika länder och industrigrenar en kamp om en nyuppdelning av världen i överensstämmelse med de nya styrkeförhållandena. I sitt mest tillspetsade skede antog denna kamp krigets form. Lenins begrepp kan således sägas svara mot den historiskt-specifika tillspetsningen av de internationella motsättningarna före och under första världskriget.

Världsmarknadskonkurrensens förändrade karaktär sammanhänger enligt Lenin med den ökade betydelsen av kapitalexporten från de mest framskridna kapitalistiska länderna årtiondena före första världskriget.⁹⁹

”För den gamla kapitalismen med den fria konkurrensens fullständiga herravälde var exporten av varor typisk. För den nuvarande kapitalismen, med monopolens herravälde, har exporten av kapital blivit typisk.”¹⁰⁰

Kapitalexporten skapade ett internationellt nät av beroendeförhållanden och möjliggjorde för de olika finanskapitalen att lägga under sig inflytelsesfärer för avsättning av varor och utvinning av råvaror. De monopolistiska sammanslutningarna delade upp världsmarknaden mellan sig och ingick världsomfattande överenskommelser (internationella karteller), och jordklotet delades upp mellan de kapitalistiska stormakterna.¹⁰¹

Den första genomgripande marxistiska behandlingen av kapitalexporten stod Hilferding för. Industrins kartellisering och den därmed förbundna tullpolitiken var hans utgångspunkt.

⁹⁷ Lenin: *Valda verk* II:1, s. 124.

⁹⁸ Lenin: *Imperialismen...*, s. 578 Om begreppet ”olikmässig utveckling” hos Lenin se Neusüss: a.a., s. 87-93.

⁹⁹ För en genomgång av de internationella kapitalrörelserna 1870-1914 se Feis: *Europe the World's Banker*, New York 1961.

¹⁰⁰ Lenin: a.a., s. 511.

¹⁰¹ Se *ibid.*, kap. 5 och 6.

”Kartelliseringen betyder osedvanliga extraprofit, och vi har sett, hur dessa extraprofit kapitaliseras och flyter till bankerna som koncentrerade kapitalmängder. Samtidigt betyder emellertid kartelliseringen en långsammare investeringstakt. I den kartelliserade industrin, eftersom kartellernas första åtgärd är inskränkningen av produktionen, i den icke-kartelliserade, eftersom profitkvotens sänkning avskräcker från ytterligare kapitalinvesteringar. Således växer å ena sidan den för ackumulation bestämda kapitalmängden snabbt, medan å andra sidan dess investeringsmöjligheter kontraheras. Denna motsägelse kräver sin lösning och finner den i kapitalexporten. Själva kapitalexporten är inte en följd av kartelliseringen. Den är en framträdelse, som är oskiljaktig från den kapitalistiska utvecklingen. Men kartelliseringen stegrar plötsligt motsägelsen och skapar kapitalexportens akuta karaktär.”¹⁰²

Om kartelliseringen minskar investeringsmöjligheterna och tvingar kapitalet att söka sig utomlands, så skärper den av ”finanskapitalet” framtvungade tullpolitiken detta tvång än mer. För att kunna tillägna sig extraprofit på den inhemska marknaden driver kartellerna och trusterna fram skyddstullar, som avskärmar den utländska konkurrensen och gör det möjligt att upprätthålla en prisnivå som ligger över världsmarknadens. Då de olika kapitalistiska länderna tillämpar en sådan tullpolitik innebär det att avsättningsmöjligheterna på världsmarknaden minskar. Detta hinder för varurörelserna kan övervinnas om kapitalet istället för att exportera sina varor lägger produktionen av dem innanför tullmurarna¹⁰³. Den av dessa båda orsaker framtvungade kapitalexporten underlättas och påskyndas av storbankernas möjligheter att ”planmässigt organisera kapitalexporten”.¹⁰⁴

Detta betraktelsesätt är väl i överensstämmelse med Lenins allmänna analys av monopolet och finanskapitalet, men han går själv inte in på de mekanismer i den monopolistiska organisationen av produktionen som framkallar kapitalexport, utan konstaterar bara att det uppstått ”ett väldigt 'kapitalöverflöd' i de avancerade länderna”, där ”kapitalackumulationen uppnått gigantiska dimensioner”, och fortsätter:

”Om kapitalismen kunde utveckla lantbruket, som nu överallt släpar skrämmande långt efter industrin, om den kunde höja levnadsnivån för befolkningens massor, vilka trots det kolossala tekniska framåtskridandet ännu överallt för en eländig tillvaro på svältgränsen – då skulle det naturligtvis inte bli frågan om något kapitalöverflöd... Men i så fall vore inte kapitalismen någon kapitalism, ty både denna ojämnhet i utvecklingen och detta att massans levnadsnivå hålles vid svältgränsen, utgör väsentliga och oundvikliga villkor och förutsättningar för detta produktionssätt. Så länge kapitalismen är kapitalism användes kapitalöverflödet inte för att höja massans levnadsnivå i ett givet land, ty detta skulle innebära en minskning av kapitalisternas profit, utan istället för att höja profiten genom kapitalexport till utlandet, till efterblivna länder... Nödvändigheten av kapitalexport skapas därav att i några få länder kapitalismen blivit 'övermogen' och att det (då lantbruket är efterblivet och massorna lever i nöd) fattas spelrum för en räntabel placering av kapitalet.”¹⁰⁵

Här är det förhållandet mellan kapitalackumulation och konsumtionsförmåga (massornas armod) som står i centrum. Kapitalackumulationen har nått en sådan nivå att produktionskapaciteten växt utöver den inhemska konsumtionsförmågan, och kapitalet måste söka sig utomlands för att kunna investeras profitabelt. Trots att Lenin hänvisar till kapitalackumulationens ”gigantiska dimensioner” drar han inte in sambandet mellan organisk sammansättning och profitkvot, som är de centrala bestämningarna i Marx' ackumulations- och kristeori.¹⁰⁶

¹⁰² Hilferding: *Das Finanzkapital*, s. 320-21.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 417-20.

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 426.

¹⁰⁵ Lenin: *Imperialismen...*, s. 511-12.

¹⁰⁶ Hos Lenin spelar överhuvudtaget bestämmningar i ”Kapitalets” tredje band en mycket underordnad roll. I sin presentation av marxismen i ”Karl Marx. Hans liv och lära” glider han nästan omärkligt över profitkvotens fallande tendens och kristeori när han presenterar ”Kapitalets” tredje band (s. 35). Den kristeori som Lenin utvecklade i anslutning till analysen av kapitalismens utveckling i Ryssland utgår inte från motsägelserna i

Istället tenderar han åt en underkonsumtionsteoretisk ståndpunkt, som förefaller vara influerad av den engelske socialliberalen Hobson, vars imperialismstudie Lenin hänvisade till som en av sina viktigaste källor.¹⁰⁷

Enligt Hobson orsakades kapitalexporten (imperialismen) av den disproportionalitet som förelåg mellan produktion och konsumtion till följd av ojämn inkomstfördelning. Sociala reformer som ingrep i distributionsförhållandena skulle emellertid kunna göra slut på imperialismen.¹⁰⁸ Lenin avgränsade sig från Hobson genom sin antikapitalism, men hans förklaring av kapitalexporten var inte principiellt annorlunda. Tron på möjligheten att avskaffa imperialismen genom en höjning av massornas konsumtionsnivå betraktade Lenin som ”den småborgerliga imperialismkritikens kärna”¹⁰⁹, men han riktade ingen kritik mot själva underkonsumtionsteorin¹¹⁰, utan stödde sin tes om kapitalexportens nödvändighet på en från historisk och teoretisk synpunkt ohållbar eländighetsteori.

Den kapitalistiska utvecklingen har själv visat att det inte hör till kapitalismens ”väsentliga och oundvikliga villkor och förutsättningar” att ”massans levnadsnivå hålles vid svältgränsen”. Mervärdeproduktionen grundas på icke-överensstämelsen mellan arbetskraftens bytes- och bruksvärde, d.v.s. mellan arbetskraftens historiskt bestämda reproduktionskostnader och det värde som den nyskapar i produktionen. Värderelationen mellan den insatta arbetskraftens värde och det mervärde den skapar förutsätter inget oföränderligt existensminimum. Arbetarklassens levnadsnivå (lönens storlek) bestäms av kapitalackumulationens cykliska förlopp och av det givna styrkeförhållandet mellan lönarbete och kapital. En höjning av reallönen behöver heller inte innebära att mervärdet minskar, vilket Lenin antar, om arbetets produktivkraft samtidigt ökar.¹¹¹

Kapitalexporten uppfattade Lenin som ett tecken på kapitalismens förruttnelsetendens. I de utvecklade nationerna hade kapitalismen uttömt sin expansionspotential (blivit ”övermogen”) och antog en alltmer parasitär skepnad.¹¹² *Kapitalet* flydde från sin produktiv form och uppträdde i stigande grad i sin sista, mest abstrakta och mystifierade form, det räntebärande kapitalets.¹¹³ Anhopningen av räntebärande kapital och därmed tillväxten av rentiärskiktet fick i kapitalexporten sitt skarpaste uttryck.

---

värdetförmeringsprocessen, profitkvotens tendentiella fall, utan från produktionens anarki. Se Brigitte Nolte: Diskussionerna om kriseteorien i socialdemokratiet frem til første verdenskrig, *Politiske Arbejdstekster*, 3-4/1974, s. 64-71. Samma krisförståelse kommer till uttryck i imperialismanalysen: ”Att kartellerna och trusterna upphäver kriserna är en saga, som uppfunnits av de borgerliga nationalekonomerna... Tvärtom, monopolet, som uppstår inom *några* industrigrenar, förstärker och skärper det kaotiska tillstånd, som är utmärkande för *hela* den kapitalistiska produktionen.” (s. 472)

¹⁰⁷ Lenin: a.a., s. 456.

¹⁰⁸ Hobson: *Imperialism. A study*, London 1968 (1902), kap. 6. Han skriver t.ex.: ”Överallt uppkommer ett överskott av produktionskrafter, överskottskapital som söker investeringstillfälle. Det erkänns av alla affärsmän att produktionskrafternas tillväxt i deras land överskrider konsumtionstillväxten, att fler varor kan produceras än vad som kan säljas med profit, och att mer kapital existerar än vad som kan finna lönsam investering. Det är detta sakernas tillstånd som utgör imperialismens pålrot (tap-root). Om den konsumerande allmänheten i detta land höjde sin konsumtionsstandard för att hålla jämna steg med varje ökning av produktivkrafterna kunde där inte finnas något varu- eller kapitalöverskott som ropar efter imperialism för att finna marknader.” (s. 81)

¹⁰⁹ Lenin: ”Notebooks on Imperialism”, s. 414.

¹¹⁰ Se anteckningarna till Hobsons bok, *ibid.*, s. 405ff.

¹¹¹ Marx: *Kapitalet I*, s. 456. Om förhållandet mellan reallöneutveckling och produktivitetens utveckling i Sverige under efterkrigstiden, se Dencik i ”Arbete, stat, kapital” (Stockholm 1974) och Hansen m.fl: *Svensk kapitalism*, Göteborg 1976.

¹¹² Imperialismens parasitära karaktär var ett tema i Hobsons imperialismstudie, och Lenin åberopar sig flitigt på honom. Se *Imperialismen...*, s. 556ff. Hobson talar också om hur de härskande klasserna genom imperialismen får möjlighet att ”korrumpna” sina lägre klasser, och denna tes återfinns också hos Lenin, som vi ska se nedan.

¹¹³ ”I det räntebärande kapitalet föreligger därför denna automatiska fetisch i sin rena utformning, det sig själv förökande värdet, penningalstrande pengar. Och i denna form bär det inte längre några märken efter sin

”Imperialismen är en kolossal ackumulation av penningkapital i några få länder... Därav följer en utomordentlig tillväxt av rentiärernas klass, eller rättare sagt skikt – d.v.s. personer, som lever av 'kupongklippning'... Kapitalexporten, en av imperialismens väsentliga ekonomiska grundvalar, förstärker ytterligare detta rentiärskikts fullständiga isolering från produktionen och trycker parasitismens stämpel på hela det land, som lever på exploatering av några transoceaniska länders och koloniers arbete... Begreppet 'renitärstat' eller ockrarstat blir därför allmänt brukligt i den ekonomiska litteraturen om imperialismen. Världen har uppdelats i ett litet antal ockrarstater och ett oerhört flertal låntagarstater.”¹¹⁴

Därmed återvände också kapitalismen i sitt sista stadium till sitt ursprung: ”Kapitalismen, vilken börjat sin utveckling med ett litet ockrarkapital slutar sin utveckling med ett ockrarkapital av jättedimensioner.”¹¹⁵ Denna karaktäristik, som möjligen var historiskt berättigad och giltig för tiden före 1:a världskriget, då kapitalexporten framför allt utgjordes av räntebärande kapital¹¹⁶, visar hur felaktigt det är att generalisera Lenins imperialismanalys till en teori om kapitalets världsmarknadsrörelser sedan sekelskiftet och fram till idag. Det som kännetecknat perioden efter andra världskriget är inte de utvecklade nationella kapitalens parasitära ockrande, utan istället en internationalisering av det produktiva kapitalet, d.v.s. av mervärdeproduktionen, i form av multinationella koncerner¹¹⁷: kapitalet har inte utvecklats bort från, utan alltmer i överensstämmelse med sitt begrepp!

Lenins karaktärisering av imperialismen som en parasitär och ruttnande kapitalism leder över till ett annat tema i hans imperialismanalys: reformismens/opportunismens utbredning i den västeuropeiska arbetarrörelsen.¹¹⁸

”Vari består då den ekonomiska grundvalen för denna världshistoriska företeelse? Den består just i kapitalismens parasitism och förruttnelse... Kapitalismen /har/ nu alstrat ett *fåtal* (...) särskilt rika och mäktiga stater, vilka genom vanlig 'kupongklippning' plundrar hela världen. Kapitalexporten ger en inkomst av 8-10 miljarder francs årligen... Det är klart, att man med en sådan gigantisk *extraprofit* (emedan den erhålles utöver den profit, som kapitalisterna utpressar av arbetarna i 'sitt land) *kan muta* arbetarledarna och arbetararistokratiens övre skikt. Detta blir också bestucket av kapitalisterna i de 'framskridna' länderna ... med tusen olika medel, direkta och indirekta, öppna och maskerade. Detta skikt förborgerligade arbetare eller 'arbetararistokrati' ... utgör Andra Internationalens viktigaste stöd och i våra dagar *bourgeoisens* främsta *sociala* (icke-militära) *stöd*. Ty de är i sanning *bourgeoisens agenter inom arbetarrörelsen*, kapitalistklassens arbetarlakejer (...), reformismens och chauvinismens verkliga förmedlare.”¹¹⁹

---

uppkomst. Det samhälleliga förhållandet har fulländats som ett ting, penningens förhållande till sig själv. I stället för den verkliga förvandlingen av pengar till kapital visar sig här bara dess form utan innehåll... Här är kapitalets fetischgestalt och föreställningen om kapitalfetisken färdig. I P-P' har vi kapitalets tomma form, produktionsförhållandenas förvrängning och försakligande i dess högsta potens.” (Marx: *Kapitalet* III, s. 356) Se också *Theories of Surplus Value* III, Moskva 1971, s. 453ff.

¹¹⁴ Lenin: *Imperialismen...*, s. 555-57.

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 502-3. Se vidare Neustüss a. a., s. 33-41.

¹¹⁶ Portföljinvesteringarnas (köp av utländska värdepapper) andel av de utländska kapitalplaceringarna 1914 har uppskattats till 90% (Dunning: *Studies in International Investment*, London 1971, s. 2). Se också Bucharin: *Imperialismus und Weltwirtschaft*, Frankfurt 1969 (reprint), s. 106.

¹¹⁷ Se härom Schoeller: *Weltmarkt und Reproduktion des Kapitals*, Frankfurt 1976, s. 90ff, och Busch: *Multinationale Konzerne*.

¹¹⁸ Gunnar Olofsson har i artikeln ”Teorier om reformism och arbetararistokrati hos Engels & Lenin” (*Arkiv* nr 6 [finns på marxistarkivet: [Gunnar Olofsson: Arbetararistokrati och reformism](#)]) visat att det finns andra reformismförklaringar hos Lenin än den som redovisas nedan (de ”lugna” förhållandenas inverkan, närheten till småbourgeoisin, de intellektuellas ställning i arbetarrörelsen, det politiska systemets karaktär, det samhälleliga livets ”tröghet” och förhållandet mellan facklig och politisk kamp). Dessa kan vi inte gå in på här, och som Olofsson påpekar har dessa ytterligare förklaringar försvunnit i den ”leninistiska” teorin, som reducerat problemet till imperialismens inverkan på arbetarklassen och arbetarrörelsen.

¹¹⁹ Lenin: *Imperialismen...*, s. 454-55.

Här kommer Lenins tendens att reducera kapitalförhållandet till kapitalisternas medvetna handlande, som framhölls i samband med monopolbegreppet, på nytt i dagen. Han förbigår hur en fraktionering av arbetarklassens framväxer ur de olikartade positioner som totalarbetarens olika delar intar i den samhällliga reproduktionsprocessen (branschmässiga olikheter, olika kvalifikationsstruktur o.s.v.), och tillgriper istället en konspirativ mut-teori för att förklara uppkomsten av en ”arbetararistokrati”. Detta skikt utgör i kraft av sin privilegierade position en social grundval för reformismen/opportunismen, och det medium genom vilket den tränger in i arbetarklassen. Reformismen, som en borgerlig medvetandeform i arbetarklassen, reduceras så till något i förhållande till klassen utvändigt, till ett resultat av korrumperade arbetararistokraters/arbetarledares inflytande. En sådan tes kan inte förklara reformismens långvariga hegemoni i den västeuropeiska arbetarrörelsen annat än i moraliska termer (korruption, förräderi o.s.v.). Den bryter upp sambandet mellan å ena sidan de omedelbara medvetandeformer som produceras och reproduceras i arbetarklassen till följd av själva de former i vilka det borgerliga samhällets väsensförhållanden framträder (löneformen, revenyformen, statsformen o.s.v.) och å den andra de politiska uttrycken för dessa objektivt bestämda medvetandeformer: reformismen/opportunismen.¹²⁰ Lika lite kan en sådan teori om reformismen i arbetarrörelsen materialistiskt förklara klassmedvetandets konstitution i arbetarklassen, d.v.s. de erfarenheter, upplevelser och organisationsformer som möjliggör ett överskridande av ett ”falskt medvetande”. Istället blir det revolutionära partiet, som inkarnationen av det proletära klassmedvetandet, upphöjt till ett subjekt som genom sin propaganda och utmaning av det reformistiska ledarskapet leder över arbetarklassen till en revolutionär ståndpunkt.

Monopol, stat och socialism

Monopolet och finanskapitalet såg Lenin som tecken på kapitalismens upplösning och som grundvalar för övergången till en ”ny samhälllig ordning”. I dessa båda kapitalformer fann han avgörande moment för upphävandet av produktionens och varucirkulationens ”anarki”. Istället för de många kapitalens konkurrens på en för dem okänd marknad, trädde storbankernas ”allmänna bokföring för hela kapitalistklassen”¹²¹ och monopolens planmässigt organiserade produktion.

”När ett storföretag växer till ett jätteföretag, som planmässigt, på grundval av noggrant beräknade massuppgifter organiserar leverans av det ursprungliga råmaterialet...; när det systematiskt organiserar transporter av detta råmaterial...; när alla råvarubearbetningens på varandra följande stadier ända fram till framställningen av de mest olikartade produkter ledes från ett enda centrum...; när fördelningen av dessa produkter ... sker efter en enda plan – då är det klart att vi står inför ett församhälleligande av produktionen.”¹²²

Denna redan församhälleligade produktion bedrivs emellertid inte som sådan, utan som privatproduktion. Detta utgör enligt Lenin också den grundläggande motsägelsen under kapitalismens högsta stadium¹²³: produktionen är samhälllig, men den samhällliga rikedom tillägnas av de få. Inom ramen för en sådan förståelse av kapitalismens motsägelser framstår produktionen i sin församhälleligade form som en socialistisk princip (plan-

¹²⁰ Se härom t.ex. Marquardt: ”Konjunkturforløb og klassebevidsthed”, *Den jyske historiker* 1/74, och Redaktionskollektivt Gewerkschaften: Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde, *Kurasje* 11. Ett försök att bestämma medvetandeformer bland lönearbetarna har gjorts av Projekt Klassenanalyse i ”Materialien zur Klassenstruktur der BRD. Erster Teil: Theoretische Grundlagen und Kritiken”, Berlin 1975, s. 213-268. En kritik av PKA finns i *Prokla* 22, Berlin 1976.

¹²¹ Lenin: *Imperialismen...*, s. 482.

¹²² *Ibid.*, s. 587-88.

¹²³ *Ibid.*, s. 468.

mässighet) som bryter fram inom kapitalismen¹²⁴, och det specifikt kapitalistiska momentet står istället att finna i tillägnelseformen. ”Är det då inte klart att den senare ofrånkomligen måste anpassas till den förra och också bli samhällelig, d.v.s. socialistisk.”¹²⁵ Den andra sidan av den kapitalutveckling som uttrycks i församhälleligandet, d.v.s. kapitalets allt längre gående subsumtion av arbetsprocessen och därmed tilltagande makt över lönearbetet¹²⁶, försvinner däremot ur blickpunkten. Därmed blir kapitalismkritiken stympad och ytlig: Den inriktas på fördelningen av produktionsmedlen och produktionsresultatet, och förbigår producenternas underordning i produktionen (arbetets förfrämligade karaktär). Detta framgår med tydlighet i Lenins imperialismanalys. Han dömer ut kapitalismen som ett stagnerande och ruttnande system p.g.a. att den privata tillägnelseformen hindrar produktivkrafternas och därmed den samhällliga rikedomens tillväxt. Men han ifrågasätter inte den kapitalistiska produktivkraftsutvecklingens karaktär, d.v.s. hur produktivkrafterna och därmed det mänskliga arbetet formbestäms av kapitalets värdeförmeringslogik. Produktivkrafterna uppfattas som neutrala medel för den samhällliga rikedomens frambringande, som frigjorda från privategendomens fjättrar kan utvecklas snabbt och planmässigt. ”För Lenin framgår /således/ inte revolutionens nödvändighet ur kritiken av det samhällliga arbetets produktivistiska gestaltning, utan ur kritiken av de produktivistiska utvecklingsmöjligheternas gränser.”¹²⁷

Denna begränsade kapitalismkritik medförde en motsvarande begränsning av revolutionsperspektivet. Det tog sikte på avskaffandet av den privatkapitalistiska tillägnelseformen och utvecklandet av produktivkrafterna i kvantitativt avseende (produktiviteten), men förbigick omvandlingen av ”arbetets art” och ”hela arbetsprocessens reella utseende”¹²⁸: det levande arbetets underordning av det döda under sig, det förfrämligade och arbetsdelade arbetets bortdöende. De kapitalistiska formerna för arbetsprocessens organisation uppfattade Lenin som ändamålsenliga och fullt användbara för socialistiska syften. T.ex. betraktade han taylor-systemet (eliminierandet av överflödiga rörelser under arbetet, arbetsmomentens uppsplittring, arbetets anpassning till maskineriets rytmer) som ett storartat vetenskapligt framsteg. Under kapitalismens fungerande det visserligen som ett raffinerat utsugningsinstrument, men under sovjetmakten kunde det användas för en rationell och produktivstegrande organisation av arbetet.¹²⁹ I detta ”produktivistiska” revolutionsperspektiv reproduceras i en ny form produktionsbetingelsernas herravälde över producenterna och det mänskliga arbetets reduktion till ”abstrakt arbete”. De församhälleligade momenten i den monopolistiska organisationen av produktionen – den allmänna bokföringen och produktionsplaneringen – medförde, enligt Lenin, att kapitalisterna ”mot deras vilja och utan deras vetskap” drogs ”in i ett slags ny samhällelig ordning”.¹³⁰ Befriade från privategendomens ”hölje” och övertagna i den proletära statens regi skulle de höggradigt organiserade kapitalistiska formerna bilda grundval för det socialistiska samhällets organisation. I den statliga kontrollen och regleringen i de framskridna kapitalistiska ländernas krigsekonomier såg Lenin slutstadiet i det kapitalistiska produktionssättets upplösning inom sina egna ramar.

¹²⁴ Jfr Engels: *Anti-Dühring*, Stockholm 1955, där den kapitalismförståelse Lenin presenterar redan finns anlagd: ”I och med trusterna slår den fria konkurrensen om i monopol, det kapitalistiska samhällets planlösa produktion kapitulerar för det gryende socialistiska samhällets planmässiga organisation.” (s. 382)

¹²⁵ Lenin: ”Vad är folkvännerna?”, *Valda verk* I:1, s. 91-92.

¹²⁶ Om subsumtionsbegreppet se Marx: ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat”, i Marx/Engels: *Ekonomiska skrifter i urval*, Cavefors 1975.

¹²⁷ Heidt/Mangeng: ”Parteivergesellschaftung. Über den Zusammenhang von Transformationsprozess und nachrevolutionären Gesellschaftsstrukturen in den nachkapitalistischen Ländern sowjetischen Typs” i Schulze: *Übergangsgesellschaft. Herrschaftsform und Praxis am Beispiel der Sowjetunion*, Frankfurt 1974, s. 95.

¹²⁸ Se *KOMMUNIST* 18 och Marx: ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat”, i Marx/Engels, a.a., s. 116-30.

¹²⁹ Lenin: ”Sovjetmaktens aktuella uppgifter”, s. 475ff. [[Sovjetmaktens närmaste uppgifter](#)]

¹³⁰ Lenin: *Imperialismen...*, s. 468.

”Från monopolet rätt och slätt har man nått fram till statsmonopolet. Sakernas objektiva tillstånd har visat, att kriget har påskyndat kapitalismens utveckling. Den har utvecklats från kapitalism till imperialism, och från monopol till statligt övertagande. Allt detta har fört den socialistiska revolutionen närmare och skapat de objektiva förutsättningarna för denna.”¹³¹

Denna ”statsmonopolistiska kapitalism” eller ”statskapitalism” (Lenin använder båda beteckningarna) ”förenade kapitalismens enorma makt med statens till en enda mekanism”¹³², genom vilken en samhällsreglering av produktionen möjliggjordes. Denna reglering följde visserligen storkapitalets intresse, men skapade ändå den objektiva grundvalen för en omedelbar övergång till socialismen.

”Den statsmonopolistiska kapitalismen är den mest fullständiga *materiella* förberedelsen för övergången till socialismen, den är *förstugan* till densamma, det trappsteg i historien från vilket *det inte finns något mellanliggande steg* till det trappsteg som kallas socialism.”¹³³

Då monopolkapitalisternas makt över denna organiserade ekonomi brutits, och den övertagit i den proletära statens regi, så är också socialismen ett faktum:

”Socialismen är ingenting annat än statskapitalistiskt monopol, som *vänts till hela folkets nytta* och därmed har upphört att vara kapitalistiskt monopol.”¹³⁴

Kartellerna, trusterna, storbankerna och de statliga ingripandena uppfattas inte som resultat av en särskild ackumulationsfas, utan som församhälleligande i sig. Därmed framstår socialismen inte som något annat än proletariatets (eller dess ”förtrups”) övertagande av de höggradigt organiserade kapitalistiska industriella och statliga formernas kommandoposter.

Trots att Lenin här håller sig inom ramen för en socialdemokratisk tradition (Hilferding), så tvingades han samtidigt under trycket av klasskampens radikaliserings i Ryssland att gå utöver denna. Gentemot den socialdemokratiska reformismen hävdade han i ”Staten och revolutionen” att den kapitalistiska staten inte kunde övertas, utan måste krossas och ersättas med en proletärt demokratisk stat, som befinner sig i en process av sitt eget upphävande. Lenin grep härvid tillbaka på Marx, och klargjorde i dennes efterföljd att arbetsdelningen upphävande är grundvalen för klassernas och statens bortdöende, d.v.s. för övergången till kommunismen.¹³⁵ Men arbetsdelningens upphävande står hos Lenin som en vision, eftersom den inte var förmedlad genom en kapitalismkritik som begreppsliggjorde kapitalets subsumtion av arbetsprocessen och därmed delningen mellan manuellt och intellektuellt arbete. Lenin kunde därför inte tänka arbetsdelningens upphävande konkret i den aktuella revolutionsprocessen. Detta kommer till uttryck i ”Sovjetmaktens aktuella uppgifter”, där han å ena sidan hävdar att övergången till socialismen innebär övergången från arbetarkontroll till produktionens reglering genom arbetarna själva¹³⁶, och å den andra hävdar ackordslönens och taylorssystemets nödvändighet för att stegra arbetsproduktiviteten¹³⁷, samt att de storindustriella arbetsprocesserna överhuvudtaget inte kan organiseras annat än genom en enda viljas absoluta auktoritet:

”... varje maskinell storindustri – d.v.s. just socialismens materiella produktionskälla och fundament – kräver en obetingat och strängt enhetlig vilja, som leder det gemensamma arbetet av hundra-, tusen-, och tiotusentals människor... Men hur kan denna viljeenhet tryggas? Genom att de tusendes vilja underordnas en enda persons vilja.”¹³⁸

¹³¹ Lenin: ”Siebente gesamtrossische Konferenz der SDAPR(B)”, *Lenin Werke* band 24, s. 229. Citerat efter Rabehl: *Marx und Lenin*, s. 318.

¹³² Lenin: ”War and revolution” i *Between the two Revolutions*, Moskva 1971, s. 199.

¹³³ Lenin: ”Den hotande katastrofen och hur man bör bekämpa den”, *Valda verk* II:1, s. 154. [[Den hotande ...](#)]

¹³⁴ *Ibid.*, s. 153.

¹³⁵ Lenin: ”Staten och revolutionen”, *Valda verk* band II:1, s. 300. [[Stat och revolution](#)]

¹³⁶ Lenin: ”Sovjetmaktens aktuella uppgifter”, *ibid.*, s. 477.

¹³⁷ *Ibid.*, s. 482.

¹³⁸ *Ibid.*, s. 494.

Samtidigt som Lenin talar om övergången till arbetarnas självorganisering av den samhällsliga produktionen, så förordar han således en ”produktivistisk” organisation av arbetet i auktoritära former, utan att se det problematiska häri, d.v.s. att en sådan organisation av arbetet blockerar processen av samhällets omvandling till de fria producenternas association.

Lenins paroll om statens krossande var också motsägelsefull. Som en pendang till åtskiljandet mellan å ena sidan den församhälleligade, tendentiellt socialistiska, produktionen, och å den andra den privata tillägnelseformen, delade Lenin upp statsfunktionerna i dels ekonomiskt-administrativa och dels politiskt-repressiva. Det var de senare som skulle krossas, medan de förra skulle bevaras som en ryggrad i det socialistiska samhället.¹³⁹ Redan en enhetlig statsbank skulle enligt Lenin utgöra 9/10 av en socialistisk apparat.¹⁴⁰ Denna föreställning om det socialistiska samhällets organisation sammanfattade Lenin i sin berömda liknelse mellan det tyska postverket och socialismen:

”En snillrik tysk socialdemokrat från 1870-talet betecknade *posten* som en förebild för den socialistiska hushållningen. Detta är mycket riktigt. För närvarande är *posten* en efter det *statskapitalistiska* monopolets typ organiserad hushållning. Imperialismen förvandlar så småningom alla truster till organisationer av denna typ. Över de 'enkla' arbetande, vilka är överhopade med arbete och svälter, står här en och samma borgerliga byråkrati. Men den samhällsliga förvaltningens mekanism är redan färdig här. Det gäller bara att störta kapitalisterna, att med de beväpnade arbetarnas järnhand bryta dessa exploatörers motstånd, att krossa den moderna statens byråkratiska maskineri – och framför oss står då en från 'parasiten' befriad, tekniskt högt utrustad mekanism, vilken de enade arbetarna själva utmärkt väl kan sätta igång genom att anställa tekniker, uppsyningsmän och bokhållare, varvid alla dessas arbete, liksom överhuvudtaget *alla* 'stats'-tjänstemäns arbete betalas med arbetarlön.”¹⁴¹

Lenins revolutionsperspektiv rymmer således två sidor. Å ena sidan återupptagandet av Marx' på Pariskommunens erfarenheter grundade idéer om den proletära demokratin och hans bestämning av övergången till kommunismen som en process av arbetsdelningens upphävande. Å andra sidan kunde inte dessa teman inlösas inom ramen för Lenin bristande kapitalismkritik, och de står därför som en radikal vision vid sidan av en ”statskapitalistisk” präglad socialismuppfattning: bibehållandet av kapitalistiska och statskapitalistiska former för arbetsprocessens och ekonomins organisering. Den efterrevolutionära utvecklingen gav heller inte bolsjevikerna möjlighet att i politisk praxis bryta med denna socialismuppfattning. Oktoberrevolutionen följdes aldrig av den västeuropeiska revolution, som Lenin och bolsjevikerna väntat sig, utan av utländska makters intervention, inbördeskrig, katastrofal produktionsnedgång, livsmedelsbrist och demobilisering av arbetarklassen. Under dessa betingelser kunde inte en socialistisk organisation av den samhällsliga arbetsprocessens förverkligas. Istället vidtogs motåtgärder som orienterades mot statskapitalismens former och metoder, och de emancipatoriska former som revolutionen frambringat (sovjeter och fabrikskommittéer) begränsades och dog efter hand bort. Istället för Lenins vision av statens bortdöende tog en process sin början som slutade i stalinismens terroristiska statsmaskineri.

Avslutning

Den grundläggande begränsningen i Lenin imperialismanalys är att den stannar vid beskrivningen av kapitalrörelsens empiriska former och inte förmedlar dessa med kapitalets själva

¹³⁹ ”I anslutning till den primärt 'undertryckande' apparaten – den stående armén, polisen och byråkratin – förfogar den moderna staten över en apparat som har mycket intima förbindelser med bankerna och syndikaten, en apparat som utför en oerhörd mängd räkenskaps- och registreringsarbete... Denna apparat måste inte, och bör inte krossas.” (“Can the Bolshevics Retain State Power” i *On Worker's Control and the Nationalisation of Industry*, Moskva 1970, s. 94. [[Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?](#)]

¹⁴⁰ Ibid., s. 94-95.

¹⁴¹ Lenin: ”Staten och revolutionen”, *Valda verk* II:1, s. 248.

begrepp. D.v.s. att den inte fullföljde intentionen i Marx kritik av den politiska ekonomin: ”det är ett verk för vetenskapen att föra tillbaka den synliga, som företeelse framträdande rörelsen på den inre, verkliga rörelsen.”¹⁴² Lenin konstaterar att det monopolistiska stadiet framgått ur kapitalets inneboende koncentrations- och centralisationstendens (som Marx utvecklade i *Kapitalet* I, kap 23), men han klargör inte det nya stadiets innebörd. Om det bara innebär en förändring av de empiriska former i vilka kapitalrörelsen framträder, eller en kvalitativ förändring av själva produktionssättets lagbundenheter, förblir en obesvarad fråga. Som vi sett beskriver Lenin monopolet på ett sådant sätt, att det förefaller som om värdelagen vore satt ur spel, men han själv klargör inte om monopoliseringen innebär värdelagens upphävande eller bara en modifiering av dess genomslag. Den grundläggande oklarhet som således vidhäftar imperialismanalysen är en återspeglning av den förståelse av kritiken av den politiska ekonomin som Lenin omfattade. Om ”Kapitalet” uppfattas som en generaliserad framställning av den kapitalistiska produktionens historiska stadier från upprinnelsen i den enkla varucirkulationen fram till aktiekapitalet, så blir den efter-marxiska analysens uppgift att tillfoga de nya stadierna i kapitalutvecklingen, inte att klargöra kapitalrörelsens empiriska former som historiskt-specifika genomslagsformer för kapitalets väsenslogik.

Den slutsats som den deskriptiva karaktären hos Lenins studie ger upphov till är entydig: en generalisering av den till en allmän politisk ekonomisk teori är ohållbar. Det är värt att notera att Lenin själv i polemik mot Bucharin vände sig mot ett sådant bruk av imperialismanalysen¹⁴³, och som Neusüss framhållit är det egentligen först då den i ”marxismen-leninismen” förklaras utgöra grundval för varje analys av kapitalrörelsen alltsedan 1:a världskriget, som den blir helt felaktig¹⁴⁴. Om t.ex. Lenins bestämning av kapitalismen som döende, vilken syftade till att ange de proletära revolutionens omedelbara aktualitet, generaliseras, så innebär det en direkt revidering av Marx' teori om kapitalackumulationens cykliska karaktär, och gör det omöjligt att komma kapitalets faktiska dynamik på spåren.

Lenins bestämning av kapitalismens döende hade också en annan sida, vars problematiska karaktär betonats i det föregående. På så vis angav Lenin att kapitalismen nått en sådan utvecklingsnivå att den frambringat organisatoriska former som var tendentiellt kapitalism-negerande och socialistiskt relevanta.

Marx såg redan aktiebolaget som ”ett upphävande av det kapitalistiska produktionssättet inom det kapitalistiska produktionssättet självt” och som ”ett nödvändigt genomgångsstadium för återförvandlingen av kapitalet till producenternas ... gemensamma, direkta samhällsegendom”.¹⁴⁵ Men hos Lenin går reflektionen över själva den kapitalistiska produktionens dubbelkaraktär förlorad. Därmed tenderar han att reducera kapitalutvecklingen till den stegrade motsägelsen mellan å ena sidan de församhälleligade formerna för produktionens organisation (truster, storbanker o.s.v.) och å den andra den privata tillägnelsen, och socialismen till den senares omvandling i överensstämmelse med de förra. Kapitalismkritiken förbigår således kapitalets alltmer reella subsumtion av arbetsprocessen, d.v.s. att kapitalet etablerar sig som en specifik förmedlingsform mellan människa och natur, och därmed rotfäster sitt herravälde i själva de teknologiskt-materiella strukturerna. Mot bakgrund av framför allt de senaste decenniernas kapitalutveckling har det blivit allt mer uppenbart hur amputerad detta slag av kapitalismkritik (som fixeras vid den privata tillägnelseformen och inte innefattar kapitalets subsumtionstendens) är, och hur den omöjligtvis kan begripa den revolutionära omvandlingen i hela dess nödvändiga radikalitet.

¹⁴² Marx: *Kapitalet* III, s. 248.

¹⁴³ Lenin: ”Referat om partiprogrammet”, *Valda verk* II:2, s. 147.

¹⁴⁴ Neusüss: a.a., s. 45.

¹⁴⁵ Marx: *Kapitalet* III, s. 397-401.